

Եւ անա ԿԱՐՄԻՐ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿԸ այն անաւոր օրերուն՝ որոնց համար մարդկային բառ ու բան կը պակսի թափելու համար դժոխային անէծքի վիժանք մը մոլեգլին ու ժահրոտ՝ բիւր անգամ աւելի անաւոր քան արդար Յոբէնը:

Ո՛հ, ի՞նչպէս մոռնալ այսքան աղէտ, այսքան զարհուրանք, այսքան դառն ու անաւոր խողխողում: Ո՛րքան ալք ու անդունդ ցաւի եւ կսկիծի մեր սրտերուն մէջ՝ պատառներ անոնց պատան ապտառ սրտերուն. ինչպիսի՜ արցունքներ մըմուռ եւ աղի մեր բիւք-րուն վրայ՝ բեկբեկ նշոյլներ անոնց անոյշ բիւքերուն խաւարած... Յիշենք որ զգանք, զգանք որ արտասուենք անոնց համար, անհուն սիրով եւ անբաւ կարօտով... Ո՛հ, թանկագին են այդ արցունքները անոնց համար՝ որ բնութեան զաւակ, հայրենի հողին սիրահար, իրենց բազուկներով, իրենց քրտինքով ամենաբեր դրախտ էին յօրինած զայն:

Կապուած Հողին՝ որ ցեղային աւաքինութիւնն էր մեր հայրերուն, փարած Գրին ու Խաչին՝ որ կտակն էր մեր Նախնեաց, կ'ապրէին ու կ'երագէին երկնքէն տրուած ու բռնաւորներէ խլուած ազատութիւնն իրենց ցեղին, ազատութիւնը՝ իրենց հայրերու հողին, իրենց կեանքին, իրենց զաւակներուն:

Եւ սակայն, ո՞վ անաւոր եւ անթափանցելի խորհուրդ Նախնանամութեան, անոնք խողխողուեցան եղեռնագործներու պէս. ո՛չ ոք, ո՛չ գեղաց անոնց՝ որ մէն, միայնակ դիմագրաւեցին իրենց զարհուրելի ճակատագրին. իրենք դիտեցին իրենց օրհասը ու յօրինեցին ու երգեցին երգերու ամէնէն թախծագինը իրենց մահաբոյր թափօրին մէջ՝ որ կ'երթար դէպի գերեզմանն անյայտ ու անծանօթ: Անապատն ու հողմեր եւ երկնքի թռչուններ միայն լսեցին անոնց կտակը՝ որ կը թրծուայ դեռ օդին մէջ, որ կու գայ կ'ընդհարի մեր սրտերուն, արիւնով ու արցունքով լեցնելու զանոնք:

Բայց մեր ցաւի ուկեանին մէջ չմոռնանք անոնց օրհնութիւնը՝ որ մեր սրտի բալասանն է, լոյսը՝ մեր մուսլ ուղիներուն: Չմոռնանք թէ անոնք մեռան՝ չուրանալու համար ինչ որ իրենց յոյսն էր եւ մեր ապագան: Ո՛չ սպառնալիք եւ ո՛չ մահ չկեց անոնց ճակատը, չարատաւորեց անոնց խիղճը, չծաւեց անոնց ծունկերը պաշտելու աստուած մը՝ որ իրենց Հայրերունը չէր: Անոնք իրենց անհուն ցաւին մէջ անհունապէս զօրաւոր զգացին ինքզինքնին ցեղին փառքով, հայ կրօնքի սրբութեամբ, իրենց սերունդին փառութեամբ: Համբոյր այն հոգիներուն, համբոյր այն ճակատներուն որ դիւցազնօրէն մեռան՝ թոյլ չտալով որ մարդախոշոշ գազաններ կողոպտեն ու կոխտեն դժոխային քրքիջով իրենց պատիւը, իրենց ազգն ու կրօնքը:

Ու անոնք իրենց անհուն ցաւին մէջ երգեցին. « Թո՛ղ մեր մահն հաւասարի քաջ նահատակներու մահուան, ու մեր արիւնը խառնուի վիրաւորներու արեան... » ու իրենց ցեղին եւ կրօնքին գիտակցութեամբ համարձակ գոչեցին մարդասպաններու երեւին. « Այս հաւատքէն ո՛չ ոք կրնայ մեզ խախտել. ո՛չ հրեշտակ եւ ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուր ո՛չ հուր, ո՛չ ջուր. քեզմէ տանջանք, մեզմէ՛ ալ յանձնառութիւն. դու սուր ունիս, մենք ալ պարանոց... » ու ինկան Անմահին համար, իրենց ու իրենց Յեղին անմահութեան համար...

Անողորմ սպանիչները պահ մը կարծեցին թէ մեզ անճիտեցին, չքացուցին երկրիս երեսէն, եւ սակայն կանք ու կ'ապրինք մենք նշխարներ նահատակներու, նահատակներու կտակը կատարելու. կայ ու կ'ապրի արեան ծովին մէջ, Հայ Գողգոթայի վրայ մեռած ու յարուցեալ փոքր եւ մեծ Հայաստանը՝ ուր կը թռչի ամէն սիրտ տարագիր, ուր կը ծիւ ամէն յոյս եւ ամէն ժպիտ Հայութեան:

Յաւէտ օրհնութիւն Անմահներու յիշատակին, յաւէտ երանութիւն եւ փառք մեր Նահատակներուն, որոնց արիւնը մեզ կը սրբէ, կ'ազնուացնէ ու կը սորվեցնէ ապրիլ ու մեռնիլ Հայ Յեղին սիրով, Գաղափարի եւ Անմահութեան համար:

ԽՄԲ.

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ

ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ Ի ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

(Շար. տես «Բազմավէպ» 1935, էջ 55)

13. — Բանասէրը զխորենացին տեղափոխելու համար՝ մեծապէս յեցան նա եւ անոր Ողբին վրայ: Ըստ Հ. Ակինեանի՝ նա ի սկզբան գրուած ու յարած է եղբր Ղեւոնդի պատմութեան, և ապա փոխադրուել խորենացւոյն ծայրը, առանց վերջաբանի թողլով նախորդը¹: Չամինեան ուզեց՝ որ յօրինուած լինի առանձին 604ին, և նախ քան խորենացւոյն պատմութիւնը, և յետ իբր 150 տարւոյ (ուրեմն գրեթէ 754ին) կցուած անոր՝ «մի անճարակ գրագէտի ձեռքով»², որ սակայն բնաւ չէ տեսեր արեգական լոյսը: Մանանդեան չընդունեցաւ Հ. Ակինեանի կարծիքը, — Չամինեան իրեն անձանթ է մնացեր, — հաւոգուած՝ թէ «խորենացու Ողբը գտնուում է ըստ իս իր իսկական տեղում» (130), բայց միշտ թէ դարուն՝ պատմէին հետ: Իսկ ես կ'ըսեմ՝ թէ երեք տեսութիւնքդ ալ անհիմն են, և կը հերքուին հետեւեալ փաստերով:

ա. Ողբն այնչափ հին է՝ որքան խորենացւոյն Պատմութիւնը. և զայս կը հաստատէ դարձեալ Աղուանից պատմիչը, որ 669ին տեսեր է զայն, և Մովսեսի Պատմութեանէն առած տեղեկութեանց հետ կոչեր է բառացի անոր վերնագիրն ալ, որ խորենացւոյն քով այսպէս է. «Ողբք վասն քառնարոյ քաղաքորսրեանն Հայոց յազգեկ Սրշակունեաց, և Լսիսկարսայեռորսրեանն ի ցեղէ (կամ յազգէ) սրշոյն Գրիգորի». և Կաղանկատուացւոյն քով՝ «Աստ բարձաթագաւորութիւնն յԱրշակունեաց, և հայրապետութիւն ի ցեղէ սրբոյն Գրիգորի» (Ա, 9):

բ. Ոչ միայն քան զԱղուանից պատմիչը կանուխ էր Ողբը, այլ և մասն խորենացւոյն Պատմութեան, ինչպէս է դեռ այսօր: Մեր հին պատմագիրքը, օրինակ Կորիւն, Եղիշէ, Ղազար և այլք, իրենց գործերը կ'աւարտեն մաղթողական փառատրութեամբ մը, ինչպէս բոլոր հին ս. Հարք կ'ընէին: Խորենացին նոյնպէս կը վերջացնէ Ողբը. «Յորմէ պանեացե զմեզ Քրիստոս Աստուած, և զամենեւեմն՝ ոյք երկրպագեկ նմա ձմարտորեամբ. և նմա փառք յամենայն եղակաւացաւ. ամեն»: Արդ զատելով Ողբը Պատմութեանէն, վերջինս կը մնայ առանց փակման: Նոյնպէս մնացեր է Ղեւոնդ եւս: Բայց նախ՝ իրաւունքն ստացողին է. և յետոյ՝ Ողբը սերտիւ կապուած է Մովսեսի Պատմութեան հետ, և մէկ մասին մէջ ուղղակի անոր ամփոփումն է, որով անոր կը պատկանի, ինչպէս պիտի տեսնենք այժմ. իսկ Ղեւոնդի շարագրածին հետ բնաւ ազերս չունի:

գ. Խորենացին Տրդատայ սպանման առթիւ ալ ունի «ողբերգական մեղադրութիւն» մը (Բ, դբ), որոյ և Ողբին մէջ կայ զուգակցութիւն գաղափարաց, ինչպէս նա եւ յատուկ բառեր Ողբին ու Պատմութեան մէջ, հաստատելով՝ թէ երկուքն ալ նոյն գրչին են, ինչպէս պիտի մատնանըջենք ստորեւ՝ համեմատութեան մէջ:

դ. Ողբին գրութեան նիւթն ու ժամանակը ճշգրիտ համար՝ զայն պէտք է նկատենք իւր ամբողջութեան մէջ, և ոչ թէ քաղ հանելով ու բռնազրօնելով անոր մի կամ

1. Ամահիտ, 1930, 75. — 2. Անդ՝ 1931, 127.